

Lozsádi Károly

Glotta a szavakról

I. BÁBEL ELŐTT

„józan belátású ember nem azért küzd át magát,
 hogy az emberekhez beszéljen és az ő számukra
 cselekedjék, hanem azért, hogy... mindenben azt tudja
 mondani és cselekedni, ami az isteneknek kedves.”
 (Plátón: *Phaidrosz*)

„Bábel tornya
 A nyelvek összezavarodása; az emberek elszéledése” (Gen 11,1–9)

1. Mind az egész földnek pedig egy nyelve és egyféle beszéde vala.
2. És lőn mikor kelet felől elindultak vala, Sinear földjén egy síkságot találának és ott letelepedének.
3. És mondának egymásnak: Jertek, vessünk téglát és egészük ki jól; és lőn nekik a téglá kő gyanánt, a szurok pedig ragasztó gyanánt.
4. És mondának: Jertek, építsünk magunknak várost és tornyot, melynek teteje az eget érje, és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész földnek színén.
5. Az Úr pedig leszálla, hogy lássa a várost és a tornyot, melyet építenek vala az emberek fiai.
6. És monda az Úr: Imé e nép egy, s az egésznek egy a nyelve, s munkájának ez a kezdete; és bizony semmi sem gátolja, hogy véghez ne vigyenek mindent, amit elgondolnak magukban.
7. Nosza szálljunk alá, és zavarjuk ott össze nyelvöket, hogy meg ne értsék egymás beszédét.
8. És elszéleszté őket onnan az Úr az egész földnek színére; és megszűnének építeni a várost.
9. Ezért nevezék annak nevét Babelnek; mert ott zavará össze az Úr az egész föld nyelvét, és onnan széleszté el őket az Úr az egész földnek színére.”

A Szentírás Bábel tornyát jelöli meg a nyelvek keletkezési helyének. Óbabiloni krónikák szerint már Sulgi (Kr. e. 2276–2231), Úr város királyának idejében állt. A torony története (valószínűleg) a babiloni fogság során jutott a zsidók tudomására, amikor már csak romjait láthatták. A város Kr. e. 3000-ig követhető, neve (Babilon: *Bab-ili* = Isten kápuja) feltételezi, hogy istenének (Marduk-Bél) volt szentelve. A tornyot Hérodotosz szemtanúként, mint a hét világcsofa egyikét írja le. „szélessége és magassága egy stádium. Ezen a tornyon egy másik nyugszik, ezen ismét egy harmadik, s így

tovább, összesen nyolc torony; az utolsóban pedig egy nagy templom található” (II. 145–147). A Talmud Bábel romjait mindig elmarasztaló kijelentéseinek egyikében úgy említi meg, mint Bél házát (*Etemenanki* = az ég és föld alapjának háza), a Szentírás az óvilág leghíresebb szentélyének (*E-sag-il* = magasra törő ház) tartja. Az ásatások csak a legalsó szintet tárták fel, de a tornyot a régiek (ékírástos táblák, pecsétnyomó hengerek, reliefek, Strabo) leírásai alapján rekonstruálták. Az építmény mind szélességében, mind hosszúságában, mind pedig magasságában egyenlő méretű volt (Scheiber 1937).

Bábel tornya mítoszához tartozik, hogy az eredeti babiloni mondában az építmény kezdetben Istennek tetsző cselekedet volt (erre utal az ószövetségi történet is), és a történetet csak később, a Babilonnal szembenálló asszírok változtatták meg úgy, hogy építése az idők során Isten-ellenes kísérletként maradt félben.

Bábel hagyománya a görög mondákban is ismert: ott a nyelvek különfeleségét Hermész idézi elő. A *szír* Méh-könyve szerint Babelt Sinear földjének nevezik, mivel itt történt a nyelvzavar (*sinear* [hélber]: a [nyelvek] felosztása). Erre vonatkozóan az *iszlám* legendákban gyakran fordul elő Nimród (a gonoszság megtestesítőjének a neve), amelyet a *tamarad*: Isten ellen lázadó szóból származtatnak. Világuralomra tör, majd az emberekkel önmagát imádatja. Az isteni trónszékhez hasonló trónt készített, majd elhatározza, hogy Istent az égben támadja meg. Ládát ácsoltat, négy sarkába húst erősített, és azok közelébe kiéheztetett sasokat köttet. A sasok a hús felé repülve azt nem tudják elérni, de közben a ládát az égostromló Nimróddal együtt az égbe emelik. Nimród már az angyalok énekét hallja. A harag egyik angyala azonban felismeri benne a földi halandót, szárnyával egyet legyint, és Nimród a tengerbe zuhan. Firdausi az indiai királyról hasonló történetet mesél el (amelynek *óperzsa* változata már a Zend-Avestában is megtalálható). Ugyanez a változat Nagy Sándorral kapcsolatban is ismert, de Nabukadnecar égberepüléséről is tud a zsidó haggáda. A hellénisztikus irodalomban Bábel tornyát a vízözöntől megmenekült titánok az égiek elleni lázadásuk során építették, az iszlám hagyományokban ugyanezt a bukott angyalok követték el.

Bábel romjaiból mind a zsidóságban, mind az iszlámban monda nőtt ki: aki látja, áldást kell mondania az Úrra, aki

elpusztította. Isten ezen büntetést hozó földre szállásakor az őt kísérő angyalokkal sorsot vetett a világ népei felett. Minden angyal egy-egy népet kapott s Izraelt a sorsvetés Isten osztályrészéül juttatta (Jubileumok könyve). Mindegyik angyal egy-egy nyelvet és egy-egy írást hozott magával, hogy megtanítsa rá nemzetét. Isten népét a héberre tanítja, amely nyelv megteremtette a világot (Scheiber 1937).

Élni, és a beszéd adományával élni... A szó nem csupán jele valamely jelentésnek, aktív energia van benne, függetlenül filológiai lététől. A nyelv „bizonyos értelemben hátat fordít a jelentésnek” és a filológusok érdeme, hogy ráéreztek erre a „nyelv alatti életre” (Merleau-Ponty 1969).

A homéroszi eposzokban az istenek és a hősök közötti érintkezés gyakran hatalomátvitel. Amikor az istenek átvizsik az emberekbe a hatalmukat (*ménosz*), saját „tüzüket” vagy „bátorságukat”, az gyakran szóbeli biztatás vagy – akárcsak a Bibliában – „lehelet” és „lelkésítés” formájában történik. A *ménoszt* végrehajtó, vagyis erőt hordozó szóra utalt Szókratész is: „amit nem szépen mond az ember, az nem csupán magában véve helytelen, hanem a lelkeknek is árt” (Platón: Phaidrosz). Ha pedig a nyelv mágikus ereje Platón számára tapasztalati tény volt, akkor a Kratylosz (az a platóni szöveg, amely szembenéz a nyelv kérdésével) nem egyéb, mint „játékos könyv” (Wilamowitz 1931–32), az ironia és az önironia könyve, összefüggéstelen képzelgés.

Érdemes követni azt a szófejtést, amely mind Kratylosz, mind Szókratész nevében rejlik (Genette, idézi Plesu 2000). A *kratosz/kratisz* hatalom, erő, uralkodás. A *krasz* főnév jelentése fej, hegycsúcs, határ, végpont (mindegyikük értelmezése összecseng egymással). Kratylosz és Szókratész is olyan nevet visel, amely sejteti, hogy a lezajló eszmecsere során a szavak nem köznapi jelentésük, hanem a belsejükben rejtőző hatalom vonalán haladnak. „Lehetséges – mondja Szókratész – hogy a nevek nem is emberektől, hanem valami isteni hatalomtól származnak”. Kratylosz pedig kijelenti: „emberfeletti hatalom adta a dolgoknak az első neveket, és így aztán feltétlenül helyesek is ezek”. „Csak arról beszéljünk, amit tudásunk elérhet” – mondja Szókratész, ezzel arra céloz, hogy az alapszavakról, amelyekből a levezetett szavak is származnak, semmi több nem deríthető fel. A névalkotást Platón olyan művészi tudománynak tartja, amelyre csak mitikus képességek birtokában van mód. Ezért Szókratész az elnevezendő dolog ösképét (*eidosz*), a dolgot magát veszi szemügyre, amely *azonos magával a nevével*. Így az ősi nevek megfejtése és értelmezése az egyetemes mintától egyre távolabbra kerül, az alapszavak ismerete nélkül pedig minden további csak „fecsegés”. Platón számára tehát nem marad hátra más megoldás, mint Homéroszra hivatkozni, aki szerint ugyanazon dolognak vagy személynek lehet istenektől, valamint emberektől származó neve: az előbbieket az ősi nevek (amelyek nem közelíthetők meg), míg az utóbbiak a levezetett nevek (Plesu 2000). „A műveltség alapja a nevek vizsgálata” (Szókratész).

Ez az állásfoglalás az iráni szufizmusra emlékeztet, ahol a személyeknek/dolgoknak van rejtett „égi”, érzék fölötti ezoterikus, és van látható, exoterikus neve; Platón végül is az előbbire tett sikertelen kísérletet (Kratylosz), hogy ünneplésebbé (*tragodein*) tegye az idővel óhatatlanul elhomályosuló/elszegényedő ősi nyelvet (Plesu 2000).

„Ahol az indoeurópai nyelv két szóval nevezett meg valamit (pl. a *tűz*), ezek egyike hím- vagy nőnemű (tehát *élő*) volt, vagyis a jelenséget mint eleven lényt, mint isteni erőt jelölte, másika viszont semleges nemű (*élettelen*), vagyis tárgyként nevezte meg az illető jelenséget. A görög nyelv nem a 'lelkes' vallásos szót őrizte meg (ahogyan a szanszkritban megőrződött az *agnih*, a latinban pedig az *ignis*), hanem a semleges nemű szót, amely vallásos értelemről mentesen nevezi meg a kérdéses: *pür* vagy a víz jelentésű *hüdor*” fogalmakat (Meillet, idézi Plesu 2000).

Ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy „az emberiség nyelvtörténetének hatalmas területe örökre hozzáférhetetlen marad számunkra... bár az eredeti nyelv modellje nem veszti el valószínűségét. Sőt, néhány holt nyelv vitathatatlanul az emberi értelem ékességei közé tartozik” (Steiner 2005). Ugyanis nem ismerünk olyan civilizációt, amely ne alkotta volna meg saját változatát Babel tornyáról, saját mítoszákat nyelvének történetéről. Ez vezetett oda, hogy „a Szó, ami eredetileg az emberek egységének hírnöke volt... korunkban minden ember számára a többiek iránti gyanakvás és bizalmatlanság forrása lett” (Jung). „A paradicsomi nyelv tökéletes tükörhöz volt hasonlatos: átjárta a maradéktalan megéretés fénye. Ennélfogva a Babel az ember második bukása volt, bizonyos tekintetben éppoly szomorú, mint az első. Ádám kiűzetett a kertből, most pedig akik egyetlen családot alkottak, abból is kiűzettek” (Steiner 2005). A Kratyloszban Platón is azt érzékelteti, hogy kiűzték az alapszavak paradicsomi világából, hiszen ő is a szavak történelmi gyökerét keresi, a görög kifejezések idegen *etymonját* (igaz, valódi, természetes). „A szavak alatti szó a mindegyikükben rejtőző isten” (Joly, idézi Plesu 2000). Platón úgy érzi, ezek a tapogatózó gondolatok az alapszavakról (*hybrisztika*) túlon túl merészek. „Saját igazolására rendszerint arra a bensőnkben élő démonra hivatkozik, amely az ember lényének legmélyebb, s ezáltal magával az istennel szomszédos kifejeződése” (Plesu 2000). A démon végső soron az őseredet nyelv szelleme lehet, majd máskor a múzsákra, vagy isteni sugallatra vonatkozik, mint ahogy a görög művészek faragta szobrok „belsejükben istenképet rejtegetnek” (Platón: A lakoma). „Bizony Szókratész – mondja Hermogenész – nekem az a benyomásom, mintha isten szállott volna meg, és egyszerre csak kinyilatkoztatásokba fogtál volna”. Ezeket a szavakat Alkibiadész cáfolja meg A lakomában azzal a gondolattal, hogy bár Szókratész egyes kifejezései kívülről „pajkos szatír bőrébe” vannak csomagolva, de ha nyitva látja valaki, ráébred, hogy egyedül benne lakik értelem, és „egészen isteniék”, alakja pedig „az istenek között lakozik” (idézi Plesu 2000).

A jelen gondolatsortól messzire vezetne (de nem érdektelen) Jézus és Szókratész bármi nemű összevetése is. Itt mindössze Platón > Szókratész és Jézus > evangéliumok formai megnyilvánulásaira utalnék, amennyiben a leszármazott nyelvekről, azok isteni eredetéről magának a keresztény hittudománynak sem volt határozott véleménye; a „minden emberi tökéletlenségtől mentes ősnylvet azonban kinyilatkoztatottnak tekintették”. Isten szavai (*Logosz*) sok esetben vízió formájában nyilatkoztak meg, amelyeket a próféták hirdettek, de az írástudók/magyarázók dialógusokban kommentáltak az emberek számára. Elgondolkodtató a feltételezés Püthagórasz és Platón, valamint Jézus megnyilvánulásainak formai hasonlósága között (Gooch 1996).

A nyelv, különösen a „régiek nyelve” tekintetében a *nőkről* azt tartják, hogy a hozzáértés kivételes birtokosai (Kratülosz). A szövés női mesterség, patrónusa pedig Athéné. A nyelv ugyanis szövedék (*textus-textura*, *szutra* [szanszkrit]: szál, *sutura* [latin]: varrás, *szúrá* [arab]: sor). A világban lenni annyi, mint a nyelv hálójában lenni; elhagyni a világot annyi, mint elszakítani ezt a hálót (Guénon, idézi Plasu 2000).

„Az »ősnevekhez« való visszatalálás érdekében bölcsőbb dolog a természetben megtestesülő betűkből, semmint az ábécé holt betűiből kiindulnunk. A teremtő Ige (*Logosz*) hatása a valóság szövetében jobban megőrződött, mint a nyelv szövetében” (Kratülosz, idézi Plesu 2000).

„Azok a régiek ott a dodonai Zeusz szentélyben azt hirdették, hogy a tölgy hangjai voltak az első jósigék. Mert az akkori embereknek – nem lévén olyan bölcsék, mint ti, fiatalok – elég volt naivságukban tölgyre és sziklára hallgatni” (Szókratész, in: Phaidrosz).

II. BÁBEL UTÁN

„A civilizációval szemben a kultúra mindig össz-világképet adott... amely az ész és az értelem harmóniáján nyugszik... Kultúra > *cultus* > *colo* + *deos*: az isteneket tisztelni /vagyis az istentisztelet egy formája/...” (Joós Ernő)

A NYELVEK KELETKEZÉSE A nyelvek keletkezésének kérdése az ókori görög filozófusok óta az érdeklődés középpontjában áll. Jó példával szolgál erre Kratülosz és Szókratész párbeszéde (Platón), akik a témáról más-más véleményt vallanak: az egyik a *phüszei* (a nyelv a többi emberi tulajdonsággal együtt természeti adomány, *phüszisz*: természet), a másik a *nomosz* (a nyelv emberi megegyezés eredménye, *nomosz*: szokás, törvény, szabály) álláspontján van. E két ellentétes nézet vitája szinte napjainkig követhető. Rousseau elképzelhetetlennek tartja, hogy a primitív emberek képesek voltak a nyelv megteremtésére, arra, hogy megegyezzenek bizonyos szavakban a dolgok megnevezésére. Herder, aki a kérdéssel behatóan foglalkozott, azt véleményezi, hogy a nyelvek tökéletlensége folytán lehetetlen azok isteni származtatása,

azoknak tehát szükségszerűen emberi produktumoknak kell lenniük. A Koránban azt találjuk, hogy „Allah megtanította Ádámot valamennyi dolog nevére”, hiszen minden keletkezés csak teremtés eredménye lehet. Ezen ortodox állítással szemben, amely szerint, ha valóban Allah tanította beszédre az embereket, azt csak prófétai ihletés útján tehette, ennek eszébe azonban csak a nyelv lehetett, azaz a próféta küldetése már feltételezi a nyelv létezését. Ebből tehát következik, hogy a nyelv nem isteni tanítás, kinyilatkoztatás vagy inspiráció (*füszei*), hanem megegyezés (*nomosz*) következménye. Al Rázi ebben az értelemben mond ellent Galénosznak, miszerint nincs joga ahhoz, hogy a görög nyelvet tekintse a legtekintetesebbnek, az összes többi nyelvet pedig kezdetlegesnek, miután minden nyelv konvenció eredménye (Scheiber 1937). Ellenkező értelemben az előbbihez hasonló az a vélemény is, hogy csak az arab nyelv keletkezett kinyilatkoztatás, a többi pedig megegyezés folytán.

A zsidó irodalom csaknem teljességében a *phüszei* mellett foglal állást: Isten a nyelv teremtője és tanítója (Scheiber 1937). „És az ember élő lélek /beszélő lény/ lett” (Gen 2,7). A héber isteni eredetű, teremtett nyelv, amelyre az Úr tanította meg Ádámot és ajkára adta, meg a szívébe; a többi nyelv azonban konvenció eredménye. A bábéli zavar után (a nyelveket) népekké különülésükkor állapították meg – a hébernek azonban kivételt kell képeznie, az már a nyelvek elágazása előtt is létezett (Ran XIV. század, idézi Scheiber 1937). „A szent nyelv nem emberi megegyezésből származott, hanem Isten tanította reá az első embert” (Profiat Durán, XIV. század). „...a héber nyelv Istennek az emberrel való közös megegyezéséből jött létre, együtt állapították meg... ebben különbözik más nyelvtől” (Abraham de Balmes, XV. század).

Viták folytak az ókorban a *phüszisz/nomosz* körül (a nyelv természetes fejlődés vagy közös emberi megegyezés szerint jött-e létre). Az utóbbi szoros kapcsolatban állt a bibliai legendával, miszerint Ádám minden élőlénynek/dolognak – azok legbensőbb lényegét figyelembe véve – Isten segítségével neveket adott. Az ismeretlen nyelveket az utazók, hittérítők az újonnan felfedezett területeken ismerték meg, és ez elvileg lehetővé tette az addigi tudománytalan nézetek revízióját (pl. Leibniz Ludolfnak írt levelében hangsúlyozza, hogy nem ellenzi, ha több nyelvet egy régebben ismert forrásból [héber] származtatnak).

A zsidó bölcselők közül csak néhányan, köztük Maimonidész (1138–1204) tekinti a nyelv megalkotójának az embert. Arra a meggyőződésre jut, hogy a nyelvek megegyezések eredményei és nem természettől valók, mint azt előtte gondolták.

AZ ŐSNYELVEK Annak eldöntését, hogy melyik volt az első nyelv, a véleményalkotók nemzeti hovatartozása mindvégig befolyásolta. A zsidó irodalom a hébert, az arab irodalom a szírt hirdeti a nyelvek ősenek, *ősnyelvnek*. Napjainkban döntően a sémi nyelvet tartják a nyelvek forrásának. Isten Ábrahámmal héberül beszélt, de Ádám neve is ezt a nézetet

erősíti meg. Biblia-törédek szintén amellest szólnak, hogy akik nem vettek részt a torony építésében, azok nyelve nem zavarodott meg, hanem megőrizték eredeti *szent* nyelvüket. Kétségtelen, hogy a zsidó bölcselek mellett az egyházatyák is a hébert tartották alapnyelvnek. Erre az eredményre jutottak azok a középkori vallásbölcselek is, akik az arámi–arab–héber nyelvrokonság miatt a kérdésben szint kellett valljanak. A héber ősnelv mellett megdönthetetlen bizonyítékként szóltak a Szentírásban előforduló nevek (Káin, Jákob, Izrael stb.), amelyeket az arámi és az arab nyelvek átvettek ugyan, de nyelvükben etimológiai magyarázattal nem tudtak szolgálni. Ugyanígy tekintet nélkül voltak az Írásra is: „Mind az egész földnek pedig egy nyelve és egyféle beszéde vala” (Gen 11,1). A fentiekén kívül Jehuda Halévi (XII. század) vallásfilozófus a kazár királlyal folytatott eszmecsereje során még számos további érvt hozott fel a héber nyelv felsőbbsege mellett: például az angyalok nyelve sem lehet más, az emberek ne könyörögjenek arámiul, mert a szolgálattelvő angyalok nem fogják érteni, mit kérnek; a Mindenható ezen a nyelven beszélt az első emberpárral stb. Az arabok mindezt azzal utasították vissza, hogy Ádám több nyelven beszélt (idézi Scheiber 1937). Goldziher a héber–arab nyelvekről úgy nyilatkozik, hogy ezek kétségtelenül egy nyelvnek számítanak, és az arámi is közel van hozzájuk, a görög pedig ez utóbbihoz. Maimonidész feltételezi, hogy a görög nyelv valóban fejlettebb lehet, különösen az északi nyelvekhez képest.

A sémi nyelveken belül tovább folyt a versengés az elsőbbségért az *ősi nyelvet* illetően. Az arab és az arámi nyelvet többen megromlott hébernek nyilvánították, a szírről azt állították, hogy Babel előtt az emberiség arámiul beszélt. Ez utóbbi véleményt erősítették meg az arabok is, mert „ez minden nyelvek királynője”, de idővel, az arab hegemoniát bizonygatva, a szírt az arab elferdülésével magyarázták. A nemzeti elfogultságot még a XIX. században is megtaláljuk: „Nem lehet kételkednünk abban, hogy az arab egyike a legrégebb, legtökéletesebb és legnemesebb nyelveknek a világon... amelyet ősapánk, Ádám, a földi paradicsomban égi kijelentés útján kapott” (Botrus Bistani 1859), avagy Al-Zar-kashi: „Allah az embert csak egy nyelvre tanította, az arabra” (Goldziher 1878, mindkettőt idézi Scheiber 1937).

A három szent nyelv (héber, görög, latin: *trinitas*) kultusza (elsősorban a teológia oldaláról) az ősnyelvre vonatkozóan tovább folytatódott a felvirágzó nemzeti nyelvekkel szemben, tudniillik a három nyelv ismerete is az üdvözülést szolgálta (az isteni jutalomban csak az részesülhet, aki a kinyilatkoztatás írásainak tartalmát megérti, és ahhoz tartja magát). A három nyelv kizárólagos szerepét az a tény kanonizálta, hogy a bibliai szövegeket ezeken a nyelveken írták. A három „szent nyelv” kultusza megfelelt a Szentháromság dogmájának is, és az egész középkoron áthúzódik. Ezek a nyelvek az egész földkerekségen kitűnnek, hiszen Pilátus ezen a három nyelven vésett írást Krisztus keresztjére (Rabanus Maurus IX. század, idézi Hegedűs 1966).

A három „szent nyelv” (*lingua primigenia*) versengésében a héber győzött. A héber nyelv az „ad fontes” humanista jelszó jegyében kezdte meg hódító útját (Roger Bacon 1214–1294). Annak ellenére, hogy az Írásokat a reformáció jegyében lefordítják, a héber ismerete a fordítási hibák elkerülését és homályos értelmezését célozzák. „Isten egyházában a héber nyelvet nem nélkülözhetjük” (Melanchton). „E furcsa elmélet egyrészt a biblia [!] szó szerinti hitelével magyarázható: ha az emberiség valóban csak 5–6000 éve van a földön, úgy a héber nyelv ősinék látszik az élő nyelvekhez képest, s a Paradicsom első emberpárja is nyilván csak héberül beszélhetett” (Bárczi 1932).

Miután a Genezisben a bábéli zűrzavart megelőzően csak azt találjuk: „A földön pedig egy nyelv és egyféle beszéd vala”, nem deríthető ki, hogy melyik nyelvről van szó. Azt pedig, hogy milyen nyelven mondta Isten: *fiat lux* a világnak kezdetén, nehéz megfejtteni, ugyanis akkor még nem voltak nyelvek (Isidorus).

Scheiber (1937) szerint a talmudi irodalom a héber mellett számos bizonyítékul szolgál: a legfőbb érv a *férfi* és az *asszony* szópár, amely az asszonynak a férfiből való teremtését példázza (ennek az isteni aktusnak az az emléke, hogy a férfiből lett az asszony, egyedül a héberben található, idézi Hegedűs 1966). Szt. Ágoston biztos abban, hogy Ádám héberül beszélt, hiszen Isten eléje vezette az állatokat, és mindeniknek ő adott nevet. Meg kell jegyezni azonban, hogy szemben a református oldallal, a katolikusok nem tulajdonítottak nagy jelentőséget a héber nyelv dominanciájának.

A hébernek a trinitáson belüli hegemoniáját a nemzeti nyelvek rohamos fejlődése is gyengítette. Luther ugyan még elismerte a három nyelv primigenitását, de röpiratát már németül adta ki (1524); a bibliafordítás pedig azt példázta, hogy a szent nyelvek között a németnek is helye van.

Miután a korabeli nyelvtudomány alatt a három nyelv kultuszát értették, a trinitás elvének háttérbe szorulását az akkori koncepcióváltozás előhírnökeként értékelhetjük. Petrus Mosellanus (1519) első között hívja fel a figyelmet arra, hogy a nyelvek tudása nemcsak a teológusoknak, de a jogtudósok, orvosok, matematikusok számára is rendkívül fontos. Mintaképpül Mitridatész, a legendás pontuszi királyt állította, aki 22 nyelven beszélt. A példából kiviláglik a nyelvtudomány kettőssége: a teológiai mellett a világi szándék (Hegedűs 1966). Luther még utal rá, hogy a nyelveket Isten a teológia kedvéért hozta létre, de emellett megjelenik a polgárosodás szempontja is. Winsheminus megjegyzi, hogy menylyivel üdvösebb volna, ha „a minden nyelvek legédesebbikét” (a görögöt) művelnék.

Ami a nyelvek különbözőségének és sokaságának okait illeti, általában a bábéli nyelvzavart jelölték meg forrásul, de már a XVI. század elején – a térhódító polgári-racionalista irányzat útjának jelzéseként – ésszerűbb magyarázatok is felbukkantak (pl. az emberek eltérő akarata [Du Bellay], a népek

fantáziájának különbözősége [Vollmöller], kapcsolatok feltételezése a jel és a jelölt tárgy között [Arens] stb.).

A nyelv tudomány felvirágzását a szent nyelveken kívül a vulgáris (nemzeti) nyelvek tanulmányának elterjedése is elősegítette, és sokasodott a több nyelvet beszélő tudósok (Erasmus, Melancthon, Luther és a többiek) száma. Látnivaló lesz, hogy a nyelvek közötti különbséget nem a „szentség”, hanem a hasznosság dönti el. A magyar Fischer J. (1697) disszertációjában hangsúlyozza, hogy hat nyelvvél az egész világot be lehet járni (idézi Hegedűs 1966).

A továbbiakra vonatkozóan jelentős fontossággal bír Philippe Avril, francia jezsuita (1692) kijelentése, aki két egymással rokon nép etnikai hasonlóságát szándékozott megállapítani, feltételezve, „hogya nyelvükben hasonlatosságot fedeznének fel, akkor eredetük kérdése sem lenne többé kétes”. Ezt erősítette Geleji Katona István véleménye is, miszerint a nyelv elválaszthatatlanul összeforrt az emberrel.

Változáson ment keresztül a felfogás a bábéli (az egységes bibliai) ősnnyelvvél kapcsolatos nyelvzavar („*confusio linguarum*”) okát illetően is, amelyet évszázadokon át Isten a gőgös emberiségre mért büntetésének tartottak. Mint a pozsonyi származású magyar D. G. Möller disszertációjában helyesen látja, „a nyelvek különbözősége folytán az egységes társadalom felbomlott... Ha az egység megszűnik, súlyos belső bajok ássák alá a társadalmat: külső erőszaktól szenved, ellenség zsarolja, városok égnek le, a falakat lerombolják, a szántóföldeket tönkreteszik, gyötrik a népet, az országot láng és vér borítja... ha a beszéd megoszlik, nemde megoszlik a lélek is. Ha a nyelv megoszlik, nemde ugyanakkor az értelem is több részre szakad” (idézi Hegedűs 1966).

A XVII. század vége felé Lisznyai Pál már világosan látja, hogy új nyelvek állandóan keletkeznek, amelyeknek már nem lehet közülük a bábéli zűrzavarhoz, hiszen nem annak a következményei (Origo Gentium 1693). Felveti a valószínűségét, hogy például a gót, angol, dán, norvég, svéd a germánból, a lengyel, cseh, horvát, orosz pedig a szlávból származik, tehát teljesen függetlenek az ősi nyelvzavartól. A XV. századig nyúlik vissza az a gondolat, hogy a nyelv az ország állapotának mindenkorai kísérője. „Amikor pedig kezdett hanyatlani a Római Birodalom, vele együtt kezdett hanyatlani a latin nyelv mindaddig, amíg abba az állapotba jutott, amelybe atyáinktól átvettük, ezt pedig összevetve a régi idők latinjával, alig van több köze hozzá, mint az arabhoz”. „A héber már kétezer éve, hogy megszűnt mint vulgáris nyelv, és már nem is lesz az. A görög nincs olyan idős, s ha meg akarjuk tanulni Görögországban, nincs ott senki, aki tanítsa, ha csak Itáliába nem megyünk” (Nerija 1492, idézi Hegedűs 1966). Az olasz nyelv például a barbár népek betörései, megszállásai következtében elrontott latin nyelvvé vált, miután a népkeveredés a nyelvet tetszése szerint változtathatja. A nyelvsvizsgálat kezdetben nem azt kutatta, hogy milyen lehetett az ősnnyelv, hanem azt, hogy melyik volt az.

A nyelv hasonlítás történetében fontos szerep jutott a nyelvek felosztására irányuló törekvéseknek is. A XIV. században Dante Alighieri (1265–1321) nyelvészeti tanulmányában (*De vulgari eloquentia*) a népnnyelvet (amelyet a gyermek a dajkájától tanul) elkülöníti a másodlagos nyelvtől (*locutio secundaria*, ez tulajdonképpen a skolasztikus latin), amelyet a rómaiak grammatikának neveztek, és elsajátítása csak hosszas tanulóval volt lehetséges. Beszédre csak az embernek van szüksége. „...mi célunk a beszéddel? ...semmi más, mint az, hogy elménk gondolatát másoknak feltárjuk. Mivel pedig az anyalok csodálatos gondolataik nyilvánítására rendkívül gyors és elmondhatatlan értelmi képességgel rendelkeznek (melynek segítségével egyikük a másikuk számára önmagától és azonnal teljesen ismertté válik)... úgy látszik, semmiféle szólás jelére nincs szükségük”. „Az alsóbbrendű élőlényeknek sem volt szükséges, hogy beszélőképességgel legyenek ellátva, hiszen csupán természetes ösztönük vezeti őket. Az ugyanazon fajtából valóknak egyformák tetteik és tulajdonságaik. És ily módon saját maguk révén ismerik meg a többieket”. Miután az embert „nem a természet, hanem az esze mozgatja, az ész, vagy az ítélőképesség, vagy az elhatározás, vagy a dolgok közötti választani tudás szerint különbözik az egyedekben annyira, hogy ilyen tekintetben csaknem mindenki mintegy külön fajnak tűnik fel... [az ember] tisztán szellemi szemlélődés által, mint azt az anyalok képesek megtenni, a másikba behatolni sem tud, mert e halandó test vaskos nehézsége és áthatolhatatlansága az emberi szellem útjába áll... Mivel pedig az egyik ember eszétől a másikhoz csupán érzéklésen át vezet az út, kell, hogy ez a jel érzékelhető is legyen”. És ezért „[e]gyedül az embernek adatott meg, hogy beszéljen”.

Ezek után felvetődik a kérdés, hogy ki szólalt meg a világon először, és mi volt az első szava? Az Írás szerint a kígyóval folytatott beszélgetése során ezt az asszonynak kell tulajdonítani a Paradicsom közepén lévő fánál. Mindezek ellenére, Dante azt valószínűsíti, hogy a férfi beszélt először: „Észszerűen hisszük, hogy Ádámnak adta meg először a beszéd készségét Az, aki őt éppen megteremtette. Hogy pedig ez először szólónak milyen szava hangzott el elsőnek... nem lehetett más, mint Isten: azaz El... Egészen lehetetlen ugyanis... hogy az ember bárkit is nevének nevezett volna az Isten előtt, hiszen Tőle és Általa lett.”

További kérdés, hogy az ember nem feleletként szólalt-e meg először. „És ha Istennek felelt, nyilvánvaló, hogy az Isten már szólott hozzá... Erre pedig azt mondjuk, hogy felelhetett ugyan így, amikor az Isten kérdezett tőle, de ezért még az Isten nem mondotta ezt olyan nyelven, amiről beszélünk”. Dante feltételezi, hogy Ádám ugyan héberül beszélt Istenéhez, de az Úr nem emberi nyelven válaszolt, hanem a Zsoltárok könyvében (148,8) alapuló hagyományos elképzelés alapján, „amely szerint Isten természeti jelenségek (villám, tűz, víz, szélvihar, jégeső, hó, köd) formájában nyilatkozik meg, azzal a változtatással, hogy szerinte Isten úgy áramoltatta a levegőt, hogy az valóban szavakat zengett” (Eco 1998).

Közel fél évezred múltán, a XVII. század gondolkodói között egy itáliai filozófusra és műveltség-történészre, Giambattista Vico-ra (1668–1744) lelünk (akinek prófétai éleslátását többek között Goethe is dicsérte). Filológiai eszme-futtatásai tulajdonképpen a régiek hitvallására emlékeztetnek. „... az első emberek, akik jelekkel beszéltek, a maguk természete alapján azt hitték, hogy a villám, a dörgés Jupiter jelei [a *nuo* – jelezni – igéből alakították a *numen* szót, az 'isteni akaratot'], hogy Jupiter jelekkel parancsol..., hogy ezek a jelek valóságos szavak, és hogy a természet Jupiter nyelve. Ennek a nyelvnek a tudománya a népek egyetemes hite szerint a jóslás; a görögök ezt a tudományt »teológiá«-nak nevezték, s ez azt jelenti: »az istenek beszédének tudománya«. A nyelv maga is csak elhalványult mitológia.

„Jupiter a költészetben mint isteni *jellem* vagy *képzeletbeli egyetemesség* született meg; reá vezették vissza az auszpíciumok dolgait az összes régi pogány népek, ezeknek tehát természetüknél fogva költőieknek kellett lenniük. A költői bölcsesség tehát ezzel a költői metafizikával kezdődött... E tudomány bölcsseit pedig »teológus költőknek« hívták, akik megértették az istenek nyelvét Jupiter auszpíciumain keresztül. Tulajdonképpen »isteniek«-nek nevezték őket (»divini«), »indovinatori« – »kitalálók« – értelmében a »divinari« »megjósolni« szóból... Mondták »Musá«-nak is ezt a tudományt... E misztikus teológiáról a görögök »mistae«-nek nevezték a költőket, amit Horatius tudományosan »az istenek értelmezőinek fordít«.

„... a költők teológiájából, azaz a költői metafizikából... fogjuk felfedni a nyelvek és a betűk eredetét. Ebben a tárgyban annyi a különböző vélemény, ahány tudós csak írt róla. Gerard Jan Voss a Grammaticában azt mondja: »... a betűk feltalálásáról sokan mindenfélét szednek össze, terjedelmesen és zavarosan, úgyhogy kevesebbet tudsz, amikor távozol, mint amikor jöttél«. Ez a nehézség onnan származik, hogy a tudósok a betűket és a nyelveket külön eredetűnek tartották. Ezt a »grammatika« és a »betű« szavakból is megtudhatták volna... a »grammatika« annyi, mint »a beszéd művészete« és *grammata* annyi, mint betűk; ezért »az írás művészeté«-nek kellene definiálni... ahogy először ténylegesen keletkezett... [miután] kezdetben a népek mind az írás segítségével beszéltek.”

„Először is azt a hamis véleményt kell megcáfolnunk, hogy a hieroglifákat a filozófusok találták ki, hogy elrejtsek bennük egy magasztos, titkos bölcsesség misztériumait. Ezt hitték az egyiptomiak... Keleten ugyanígy állhatott a dolog a kaldeusok mágikus betűivel... Ázsia északi részén... azzal dicsekedtek, hogy ők a népek közül a legrégebbek... [A] szkíták királya, Idanthyrsos, az idősebb Dárius hadüzenetére őt reális szóval válaszolt: egy békával, [ő Szkítia szülötte, miként a nyári eső után a földből a békák születnek, s így ő ama föld fia], egy egérrel [ott építette házáat, ahol született, azaz ott alapította népét], egy madárral [joga van az auszpíciumokra, azaz egyedül istennek van alávetve], egy ekevassal [megművelte ama földeket, azaz erővel tette magáévá] és egy íjjal [Szkítiában övé a legnagyobb fegyveres hatalom... és meg is tudja védeni hazáját].”

„... térjünk vissza az egyiptomiak három nyelvéhez. Az első az istenek nyelve... ez egyezik a görögök felfogásával, s Homéros két költeményének öt különböző helyén említi egy nyelvet, mely régebbi a sajátjánál, vagyis a nyilvánvalóan heroikus nyelvénél és azt »az istenek nyelvének «” nevezi... A második nyelv megfelel a hősök korának. Az egyiptomiak szerint ez a nyelv szimbólumokkal [jelekkel] él... Ezek metaforák, képek, allegóriák vagy hasonlatok voltak... [A harmadik] Az egyiptomiak episztoláris nyelve, amellyel az egymástól távollevők a közös élet mindennapi szükségleteit fejezték ki, valószínűleg egy Egyiptomom uralkodó nép plebejusainak nyelve volt... Az egyiptomiak ilyen episztoláris, vagyis közönséges nyelvét kétségtelenül ugyancsak közönséges betűkkel írták.”

„A zsidó Josephus határozottan azt állítja, hogy Homérosznál nincs régebb író, hogy ő a görög nyelv első szerzője; és mint-hogy a görögöktől kaptuk mindazt, amit a pogány világról tudunk, azért Homéros a pogányság első szerzője. A latin nyelv legrégebb emlékei a Carmina Saliaria – a Sali [papok] énekeinek – töredékei, és Livius Andronicus az első költő, akinek a neve hozzánk eljutott.”

III. „A BETŰK MÁGIÁJA”

„*Szimbólumok erdejében élünk,
és a betű a szimbólumok szimbóluma.*”
(Santarcangeli)

Nagy a betűk nemessége! Szent a betű!

„Egyetlen betűvel több vagy kevesebb, azt jelentheti, hogy az egész világ elpusztul” (Talmud).

Alfától ómegáig... Sora a mindenséget átkarolja... Mindent tartalmaz, amit az emberi szellem és lélek gondolt, felfogott és alkotott... De azon túl a felfoghatatlant is... A magyar nyelv 33 betűje és a Megdicsőült 33 éve... Névelőnk: „az”, köztes betűi A-tól Z-ig szavainkat bevezeti, határolja, alkotja, tartalmazza és őrzi, eredetileg a mássalhangzóval kezdőeket is: az magyar, az nép, az küzdelem, az lét...

Egy régi szöveg szerint: „Az írás legősibb formáit 540 betű alkotta, amelyek a megcsomózott zsinag kombinációból és nyolc szimbólumból származtak; alakjuk olyan volt, mint a különféle képpen széttárt madárlábaké: és a szóban forgó 540 betű feltalálójának a madarak homokban hagyott lábnyoma adta az ötletet” (a fentieket idézi Santarcangeli 1971).

„Egyiptomi jelek, amelyek fölött megálltak az évszázadok... megadják a helyes formulát, amellyel beléphetünk a nyugati tartományba, ahol örökké változatlan homályban az Élet és a Halál bírái lakoznak. Az egyiptomi ember szemében minden hieroglifa egy-egy isteni ige jelképe volt.

Jól elrendezett nyílveszőkhöz hasonlatos jelek, amelyek a Tigris és az Eufrátesz fölött tündöklő naptól kiszárított

agyagba metszettek, s amelyek mesés pokoljárásról adnak hírt... Gilgamesről, a nagy hősről, a Nagy Király kincseiről, s elmagyarázzák törvényeit...

Köztudott, hogy a kínaiak az ősidőktől fogva mindmostanáig félig isteni jellegűnek tekintik írásjegyeiket... A kínai írás ugyanis a metafora, az anyagi képek alkalmazása révén, hogy nem anyagi összefüggéseket jelölhessen, átment a láthatóból a láthatatlanba (Fenollosa). Erről a lenyűgöző elméletről James J. Y. Liu sinológus hangsúlyozza, hogy a kínai írásjegyek piktográfiai, ideográfiai vagy etimológiai asszociatív tartalommal sokszor nem rendelkeznek ugyan, de a szó értelme gyakran bizonytalan, esetenként szövegekörnyezetének megfelelően megannyi változó tartalmat foglalhat magában” (idézi Santarcangeli 1971).

Vajon milyen úton jutott az ember a piktogramoktól, az ideogrammáktól és a hieroglifáktól a betűkig, a szimbólumoktól az ábécéig? Talán még senki sem fontolta meg eléggé, hogy az ábécé – amelyet a föníciaiak, ezek a furfangos, de egyszermind gyors kezű és egyszerű kalmárok, akik inkább földi javak felhalmozására, semmint a nem anyagi bölcsesség gyarapítására törekedtek (már ahogy a kereskedők szokták) – bizonyára nem „tisztá” véletlenségből találtak ki – *egy bizonyos életmódot* fejez ki, semmi egyebet... Ha leírjuk azt a szót, hogy HÁZ, akkor a szó absztrakt módon megmarad annak ami; és ez sok szempontból igen hasznos (Santarcangeli 1971).

„A szellemben semmi olyan nincs, ami ne változna, vagy ne változhatna betűvé” (Isidore Isiu, a „letterizmus” atya). A betűszimbolika, amely mint látjuk, bűvópataként köti össze az ősi vallások papjait korunkkal, nem tűnik el, míg az ember csodálattal, megilletődéssel, „vallásos áhítattal” és bizalommal tekint a *jelekre, a szimbólumokra*, amelyeket azért alkotott, hogy gondolkozó szelleme megnyilatkozásait másokkal is közölhesse, és e szellem serkentő erőire támaszkodhasson, bárhonnan erednek is.

Szókratész szerint a betűknek *energetikai töltetük (dünamisz)* van, amely meghatározza a belőlük formált szavak (nevek) erejét. Ám a betűknek nemcsak saját erejük, hanem saját nevük is van. A görög, zsidó és az arab nyelvben az ábécé felmondása annyi, mint egy sor személy saját nevet és saját jellemet birtokló különálló *lényként* leltárba vétetne – a nyelv megannyi szelleme – „összehívása” (Plesu 2000). A betű nevének (de külalakjának is) olykor lefordítható jelentése van. A régi nyelvek betűinek ezenfelül számértékük is van, amelyekkel számtani műveleteket is végeznek. A számok felsőbbrendű valóságok. A betűk nem pusztán a nyelvnek, hanem a világnak is alkotóelemei, sőt a Távol-Keleten a ráolvasási praktikákban (*mantra*) is megtalálhatók (Plesu 2000). „Az elvetett szavak az írás kertjeit hozzák létre” (Platón: Phaidrosz). Az iszlámban a betűk tudományát kitüntetett hely illette meg (Kozmikus könyv), amelyeket „isteni toll” vetett papírra a transzcendens betűk (a Kabbalában szefírák)

felhasználásával. E betűk ismerete a jóslás és a gyógyítás képességével jár együtt (Guénon, idézi Plesu 2000).

Az Idősebb Plinius (Kr. u. 23–79) szerint „az asszíroknak mindig volt írásuk, de pl. Gellius azt tartja, hogy Merkúr hozta Egyiptomból, mások pedig úgy gondolják, hogy az írást Szíriában találták fel. Mindegyikük azt hiszi, hogy az ábécé 16 betűjét Görögországba Kadmosz importálta Föníciából. Palamedész, a lírikus költő a trójai háború idején még négy karaktert (Z: dzéta, F: fei, PSz: pszi, és Kh: khi) tett hozzá, ezt követően pedig Szimonidész, a lírikus költő további betűket (Y: üpszilon, X: kszzi, Ó: ómega, és Th: théta) adott; mindezek a római ábécében is megtalálhatók. Arisztotelész azt állítja, hogy az ábécé eredetileg 18 betűből állt, és a pszi meg a dzéta nem Palamedésztől, hanem Epikharmosztól származik. Antiklidész feljegyezte, hogy egy Menon nevű egyén 15 000 évvel Phoroneusz, a legrégebb görög király uralkodása előtt hozta be, amit műemlékekkel próbált bizonyítani. Másrészt Epigenész, egy magas rangú hivatalnok azt tanította, hogy a babiloniak asztrológiai megfigyeléseiket 730 000 évvel ezelőtt égetett téglákra rótták... Mindezekből kitűnik, hogy az ábécét már a nagyon régi idők óta használták, Latiumba pedig a pelasgok hozták...

A régi görög ábécét gyakorlatilag a rómaiak azonosították egy Delphoiban talált ősi bronz tábla alapján, amit a császár Minervának ajánlott a következő szöveggel: Nauszokratész Zeusz leányának szentelt”.

A BETŰK MÁGIÁJA

A – alef, alfa, mint számjegy 1 és 1000, a kezdet, az alap, az Egy, a betűk fejedelme. A Nap, az első ember, Ádám és Krisztus (második Ádám), a férfiaság szimbóluma. A gnosztikusok szerint a 365-ös szám,

B – béta, mint számjegy 2 és 2000; ha alfa a betűk királya, béta a királynéja. A második, a Hold, az értelem, a levegő, vonalában a nőiség jelképe. Ha A-val egyesül, a szellem és a lélek (animus és anima) egyensúlyát hozza létre (Jung).

C – a föníciai ábécé harmadik betűje, mint számjel 100, száz(ados), a háromság (Szentlélek, Brahmán–Visnu–Siva [teremtő-megtartó-pusztító, nefes-ruah-nesámá: élet-szellem-lélek]) jelképe. Alakja az újhódat, a Nagy Anyát (emlő!) és a tengert szimbolizálja.

D – delta, mint számjel 4 és 4000. A négyes: szent szám, az isteni tetragamma számsora (JHVH: a kimondhatatlan Jahvé, ADNI: Adonáj az Úr, AHIH: Eieieh a létező, AGLA: a Kabbala minden titka [pl. a tökéletes ige, a tettekkel megvalósított szó]). Az Egy Istent alkotó három személy. Az ikonológiában a bikafej feletti D (Dionüszosz) Krisztus szimbóluma.

E – hi/hei, epszilon, mint számjegy 5 és 5000. Ariel, a levegő szelleme, Isztárnak (a menny királynőjének) szimbóluma. A keresztény misztikában a görög éta (H) a világosság és

a sötétség (függőleges szárak) jele, amelyeket a vízszintes szár köt össze; az ötágú csillag Salamon pecsétje.

F – fei, a görög abécé utólag felvett egyik betűje, számértéke 500 és 500 000. Dávid (három férfit és három nőt szimbolizáló) hatágú pajzsa. Akasztófa („cadavre exquis”, amelyen az emberi szenvedés függ), vonós hangszerek díszítő vésete.

G – ge, gimel, gamma, mint számjegy 3 és 3000. Eredetileg az abécé harmadik betűje volt. Megszakított korcs O, de isteni betű is (Gott, God); ha korona van felette, a Gnószisz (szent tudomány, bölcsesség) jele.

H – khet (kerítés, sövény), Apollón és az Ikek csillagkép jele, mássalhangzó mivoltát még a középkorban is vitatták, és az abécé végére (a Z után) tették vagy teljesen elhagyták (néma maradt, lásd pl. a francia vagy spanyol nyelvet).

I – ióta, iod (föníciai) = kar, kéz. A legszabályosabb, a legtisztább (egyenes) betű, mint számjegy 10, 10 000. Az embert és a nem nélküli gyermeket szimbolizálja, de a magányosságot is jelképezi. Templomi oszlopként tör az ég felé, tetején a hellén művészet és a gótika ornamentikájával.

J – a középkorban nem ismert betű, csak később került az abécébe. Tizedik betű (a tíz a legfelsőbb tökéletesség szimbóluma), alakja a horogra (lélekhalászat) emlékeztet.

K – a görög kappának és a sémi kaphnak (tenyér) felel meg, mint számjegy 20 és 20 000. Athanasius Kircher (XVI. századi jezsuita) művében a szavak és számok kombinációjával igyekezett a világ isteni lényegét megismerni. Miután nevének kezdőbetűje (K) a kabbalista számsorban a kilencedik, feltételezte, hogy ennek szerepe van a számok és a betűk permutációjában. Az általa szerkesztett táblázatban megtalálható az az alfabetikus ontológia, amelyből egyszerű átváltással levezethető a világ minden dolga.

L – lambda, lamed, az abécé tizenkettedik betűje, szent; a tökéletes ciklust (erkölcs, bölcsesség) fejezi ki, a Logosz szimbóluma. Mint számjegy 30 és 30 000. A teremtő isten, aki „művészettel alkot” (Nikomakhosz), de L = Lucifer, a fényhozó is.

M – a föníciai mem (víz), a görög mű, az abécé tizenharmadik betűje, a betűsor zenitjén, trónon ülő matróna, mint Mater Divina. Számjegye 40 és 40 000 (mint római szám ezret jelent).

N – nú, a föníciai abécében: nun (kígyó, hal). számjegye 50, 50 000. Az M magasából a lejtő (0) felé vezet; nem véletlen, hogy a matematikában $n = a$ végtelen haladvány jele.

O – omikron, a kör, a geometriai tökéletesség, az ég, a Nap jele. Mint számjegy 70 és 70 000. A szó szimbóluma. A kígyó saját farkába harap: örökkévalóság, örök visszatérés. A humánus, a nőiség/anyaság jelképe.

P – pei, később pi, a Páter rövidítése. Mint számjegy: 80 és 80 000. A vallás és a tudomány jelképe, az I-vel és a keresztrel egyberajzolva: Jézus páter.

Q – qoph (majom), a föníciai két K egyike; miután mindkettőre nem volt szükség, a K-t idővel kiejtették. A Korán „Q” (37.) szúrja a teremtésről és Allah dicséretéről szól.

R – rhó, két száron álló P, az egyik legrégebbi betű a sémi abécében rés (vs. fej), a res publika, a rabbi jele. Tudni kell, hogy minden nyelvben másként ejtik. Számjegye: 100 és 10 0000.

S – szigma, számjegye 200 és 200 000. Kígyószzerű megjelenésében a sziszegő hangot jelöli (sin = fog), a halál, de ugyanakkor a gyógyítás (Aszklépiosz) jelképe is. A sas szembeszáll a kígyóval: a Nap és a Hold, a menny és a pokol, sötétség és világosság örök ellentéte. Két S-t egyberajzolva Spirius Sanctus, hármat pedig a héber abécé számértékében (888): JESUS. Számjegye: 200 és 200 000.

T – taü: Jel, a föníciai abécé utolsó betűje; az örökös elmúlás (vízszintes szár) és felemelkedés (függőleges szár). A kereszt előképe, ha a tetején fül van, Thoth isten (a középkorban Hermész Triszmegisztosz), valamint a kétélű fejsze szimbóluma. A Tao, a kimondhatatlan (mysterium magnum) jele. Számjegye: 300 és 300 000.

U – ugyanannak a betűnek (U, Y, F: tnu = kampó) származéka, lilában a bölcsességnek, a püspökök, doktorok palástjának, az alkonyatnak, halálnak és gyásznak a színe.

V – uau, a héber széfer jeszira, az emberi test hatféle ereje, a győzelem jele.

X – a görög kszei, kszi, Krisztus szimbóluma, a fény keresztje, a matematikában és a logikában az ismeretlen jele. Számjegye: 600 és 600 000.

Y – üpszilon, a latinban az U betű elődje. A héber Yob a legmagasabb mennyei szféra: YHVH, a szent név kezdőbetűje, az Isten neve (YA, YAH, YAO). Számjegye: 4000 és 400 000.

Z – (d)zéta, zajin (balta), mint számjegy: 7 és 7000. Alapja az I, amelyhez alul-fölül fark járult. Zeusznak, valamint Sionnak, Isten városának a jelképe. A Z befejezi a betűk sorát a zéróban: súnnya (szanszkrit) > asz-szifir (arab) = üres, > zephyrum > zero.

(Válogatás Santarcangeli 1971 után)

IV. SZÓRÓL SZÓRA...

„Szaraszvati, Brachmánna, a teremtőnek hitvese, valamennyi alkotó művészet istennője... Egyik neve Vach, ami azt jelenti: szó.”

Marcus Terentius Varro (Kr. e. 116–27) talán az a tudós író, akít az ókor filológusának nevezhetünk. „Az az ember, aki

a szavak eredetéről számos helyénvaló kijelentést tett, inkább elismerésben részesülhet, mint az, aki erre alkalmatlan. Különösen azért is, mert az etimológia művészete nem állítja, hogy minden szónak meg lehet állapítani az alapját ugyanúgy, mint ahogy a medicináról sem tudjuk, hogy miként és miért gyógyít; és ha nekem nincsenek ismereteim a fa gyökérezetéről, még nem vagyok meggátolva abban, hogy mondhassam: a körte az ágról, az ág a fáról, a fa a gyökereiről [származik], holott ezt nem is látom... [Minderre] a jelen könyv [A latin nyelvről VII.] fogja szolgálni a tanúbizonyságot.”

„Az umbilicus, ahogy mondják, a mi [latin] umbilicus = köldök szavunkról lett elnevezve, miután ez a hely a földek közepét jelenti, akárcsak a mi köldökünk. De mindkettő valótlán állítás: ez a hely nem a földek közepe, mint ahogy a köldök sem az ember középpontja. Így az ún. Püthagoras-féle ellenföld [az a vonal, amelyik közepén, a Föld és az ég közé rajzolható] a köldök alatt van, azzal a különbséggel, ami emberben a férfi és a nő között van, ahol az emberi élet kezdődik, és ami hasonlóan igaz az univerzumra is: minden dolog a központban ered, mert a Föld az univerzum centruma. Mindemellett, ha a földgolyó egyáltalán valamely centrummal, vagy umbilicusszal rendelkezik, az nem Delphoiban van: hiába nevezik annak, az nem valódi centrum; valami van ugyan a templom egyik oldalán, valami, ami kincses kamrának látszik, amit a görögök omphalosznak hívnak, és Püthon síremlékének tartanak [Pythont, Delphoi kigyó-istenőjét Apollón árvíz útján pusztította el]. A szó, umbilicus, ezen magyarázatunk szerint keletkezett az omphaloszból.”

A betűk etimológiai változatai közül példának az *m* betűre vonatkozó folyamat sajátosságait kísérhetjük figyelemmel, Essen monográfiáját véve alapul. A *név* szó az egyik legrégebbi szavak egyike: a szanszkrit *nama*, a görög *onoma*, a latin *nomen* után feltehetően az indogermán *gno*[^] (= felismer) gyökérből ered, amely elvezet a görög *gignoszko*: felismer (lásd *gnószisz*), a latin *nosco*: megismer, *cognosco*: felismer, *notus*: ismert szavakhoz.

Jakob Grimm (1785–1863) a beszéd eredetével kapcsolatban az *m* betű „látványára” utal. Az újszülött vágyának első objektuma az anyamell. „Ha elképzeljük a szopás ajakmozgását, nemde a *mamma* szó alakilag-fiziológiailag kódolt létrejöttét láthatjuk érzékletesen a szemünk előtt?” A régiek a földet anyai princípiumnak képzelték (lásd *mamma* [tatár]: föld, *Gaia* [görög]: [anya]föld, *Maia* [görög]: tk. anya, vö. *maieuein*: szülni, de innen ered a május hónap neve is). *Maia* a rómaiaknál ősi természetistennő, a természet szülőanyja (Atlasz lánya és Merkúr anyja). A szanszkrit *Maja* az indiai mitológiában a Brahmanból kiáradó anyai őserő. A görög *maszosz*: asszonyi mell (szemben az *a/maszónok*kal, akiknek kicsi mellük volt), a latin *amo* jelentése pedig szeretni.

Az *m* hangnak a fenti ősjelentéséből további szavak eredeztethetők: a *mor*: meghalni gyök, amely a szanszkrit *mr*: meghal > *mrtám*: halál > *morior* (latin): meghalni > *mors*:

halál > *mortuus*: halott; *morbo*: szenved > *morbus*: betegség, *morbidus*: beteges. A halálban elnémul az ember (*mutus*: néma), a görög *müein*: szemeket-száját becsukni. A perzsa *múmia* szóban (*mum/mom*: puha, viasz, balsamos gyanta) is felismerhető az *m* hang értelmezési körében.

A szanszkrit *manus*: ember szó visszavezet a *man*: gondolni gyökre > *durmanasz* (szanszkrit) > *dizsmenész* (görög): gyűlölködő. *Manas* (szanszkrit) > *mens* (latin): szellem, érzület. Ide tartozik a görög *mna* szógyök > *mimnészko*: emlékeztet > *mémnemai*: emlékszik > *mono* (latin), *anemosz* (görög): lehelet, szél > *animus* (latin): szellem, *anima*: lélek.

„[Az ember] létének szenvedésében, melyet felerősít a halálnak, saját halála elkerülhetetlenségének a tudata, ráeszmélt emberlétére, létezésének szellemi voltára; énmagányosságában... a halállal szembesülve, tudatában a halálnak a világra és az életre áhítozott, s ebben titkon ismét nem egyébre vágyott, mint arra a magasztos életre, melytől úgy érezte, elszakadt, nem egyébre, mint visszatérni a szellemben nyert eredethez, Istenbe” (Ebner 1995).

A névszók nyelvtani eseteinek (ragozásának) értelmezéséhez a személyes névmás elemzése kapcsán jutunk, amely a névmások és az igék megjelenése után alakult ki. Egy személy, majd később egy dolog nevéhez *alanyesete* (nominativus) vezet. A megszólításban a név esete a *vocativus*, tulajdonképpen a második személy: a Te nominalizálását jelenti. A *tárgyesetben* (accusativus) „nyer célt a mozgás/tevékenység: mintegy... az őseredeti objektumot jelöli”. A *birtokoset* (genitivus) nemcsak a birtoklás, de a létrehozás tulajdonsága is, a *részeset* (dativus) pedig a vágyat, a birtoklás akarását fejezi ki. „Sem az *ablativusnak*, sem pedig a szanszkrit *instrumentálisnak* és *lokativusnak* szemlátomást nincsen az előbbiekhöz hasonló különösebben mély jelentése” (Ebner 1995).

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716, egyik legnagyobb polihisztor Arisztotelész után, a szubsztanciák közötti viszonyra, a lélek és a test eleve elrendelt harmóniájával („Istennek nincs szüksége arra, hogy gondolatainak segítségével idézze elő az ember cselekedeteit”) a *Système nouveau* című párbeszéd művében foglalkozik. A szavak eredetére vonatkozó véleménye szerint azok nagy részét nem ismerjük fel, mert „legtöbbször elvesztek” [A szókról]. „A szók jelentései önkényesek... részben természetes okok határozták meg őket, s a választás is ezen okok között szerepel. Van talán néhány mesterséges nyelv is... amelyek önkényesek; így azt tartják némelyek, hogy ilyen volt a kínaiak nyelve.” „Vannak [azonban nyelvek], melyek valamennyien egy forrásból erednek s ugyanazon nyelv változatai gyanánt tekinthetők, ezeket keltának lehetne nevezni. A régiek mind a germánokat, mind a gallokat keltának nevezték; s ha messzebbre visszamegyünk, hogy úgy a kelta és a latin, mind a görög nyelv eredetét megértsük... azt a feltevést tehetjük, hogy ennek oka mindezen népeknek közös eredetében keresendő, akik a skytháktól, ettől a Fekete-tenger vidékéről jött néptől származtak?”

„...a legtöbb szó különböző véletlenek és változások következtében rendkívül módosult és eltávolodott kiejtésétől és jelentésétől. Íme egy világos példa. A *szem* (oeil) szó és ennek rokonsága alkalmas lesz erre... A-ból (az első betűből), ha egy kis hehezet fűződik hozzá, lesz *ah*, és mivel ez a levegő kifúvása, amely kezdetben eléggé tiszta s ezután elenyésző hangot ad, e hang természetesen lágy lehelletet (*spiritum lenem*) jelent, ha az *a* és *h* nem nagyon erős. Ebből veszik: *aó, aer, aura, haugh, halo, haleine, atmosz, athem, odem* eredetüket... De minthogy a víz szintén cseppfolyós test, és zajt csinál, ebből származott (legalább én azt hiszem), hogy *ah*, a kettőzés folytán erősebbé téve, vagyis *aha*, vagy *ahha* a víz gyanánt vétetett... [A kelták] hogy jobban jelezzék a mozgást, [a szavak elé] odaillesztették az ő *w*-jüket (*Wehen, Wind*) a levegő mozgását, *s* (*waten, vadum, water; Wasser*) a víz, vagy a vízben való mozgást.”

„...a tulajdonnevek rendszerint *appellativumok*, vagyis eredetileg általános kifejezések voltak, mint *Brutus/brutus*: ostoba, buta, az első Brutus látszólagos bárgyúságától, *Caesar* (olyan gyermek neve volt, akit operáció – *caesa*: vágás – útján vettek ki anyja méhéből), *Augustus/augusto*: szentté emel/avat, *Capito/capito*: nagyfejű, *Lentulus/lentus*: lomha, lusta, szerelemtől nem hevülő, *Piso/piso*: mozsár > nagyon kicsi, *Cicero/cicera*: csicserborsó” stb.

Umberto Eco (1932–) a nyelvek születéséről írt átfogó monográfiájának (A tökéletes nyelv keresése) a vezérfonala annak a kérdésnek a tisztázása, hogy Bábelnek valóban volt-e szerepe a többnyelvűség kialakulásában, más szóval, hogy létezett-e közös ősnyelv (amely szerinte a héber volt), vagy pedig a nyelvek a népek, tájak, települések szerint, eleve sajátos körülmények között jöttek létre. Eco Ádám-tól napjainkig kísérte végig a különböző korok gondolkodóinak érveit, amelyek döntően a feltételezett (de némelyikére nézve vitatott) ősnyelv létezése mellett foglaltak állást: „Mind az egész földnek pedig *egy nyelve és egyféle beszéde* vala” (Gen 11,1). Következtetései végül is a napjainkban inkább érvényesülő felfogással értenek egyet, amely ugyancsak a Bibliában található. Eszerint Noé fiainak nemzetségeiből (még a Babel előtt) „váltak ki a szigetlakó népek az ő országaikban, mindenik a *maga nyelve*, családja és nemzetsége szerint” (Gen 10,5).

„Ha az univerzális tulajdonságok listája azt mutatja, hogy a nyelvek nem térnek el teljesen szabadon egymástól, akkor vajon azt jelenti-e ez, hogy a nyelveket korlátozza az emberi agy szerkezete? Nem közvetlenül. Először két alternatív magyarázatot kell kizárnunk.

Az egyik lehetőség az, hogy a nyelv egyetlen egyszer fejlődött ki, minden élő nyelv valamilyen közös ősnyelv leszármazottja, és megtartja a közös ősbizonyos tulajdonságait. Ezek a tulajdonságok ugyanazért azonosak a nyelvekben, mint amiért az ábécé sorrendje ugyanaz a héber, a görög, a latin és a cirill ábécében. Semmi különleges nincs az ábécé sorrendjében, egyszerűen ez volt a sorrend, amelyet a kánaániták kitaláltak,

és minden nyugati ábécé ebből származik. Egyetlen nyelvész sem fogadja el a nyelvi univerzálék ezen magyarázatát. [...] Istennek nem kellett nagyon megerőltetnie magát ahhoz, hogy összezavarja Noé leszármazottjainak nyelvét...”

A földi tudósoknak nincsen megnyugtató válaszuk a kérdésre. Az elméleti fizikus Freeman Dyson felvetette, hogy a nyelvi változatosságnak oka van: „a természet választotta út volt ez arra, hogy gyorsan végigmehessünk az evolúciós fejlődésen, méghozzá úgy, hogy egymástól elkülönült etnikai csoportokat hozott létre, melyekben gyorsan végigmehet a fel nem hígított biológiai és kulturális evolúció...”

„Az uralkodó nyelvek és nyelvjárások messze elterjedtek, és más nyelvek fokozatos kiküszöböléséhez vezettek. Egy nyelv ugyanúgy, mint egy faj, ha egyszer kihalt, többé soha nem éled fel” (Darwin: Az ember származása). „Valójában Darwin be is vallotta, hogy néhány elképzelését a biológiai evolúcióról korának nyelvészeti kutatásaiból merítette”. „...a nyelv minden időben, minden nyelvközösségekben változik, bár különböző részei eltérő módon változhatnak az egyes nyelvközösségekben”.

„[Például] az angol nyelv gyökerei Észak-Németországba vezetnek, nem messze Dániától, ahol az első évezred korai századaiban pogány törzsek éltek, az angelek, a szászok és a jütlandiak. Miután az összeomló Római Birodalom csapatai az ötödik században elhagyták a brit szigeteket, ezek a törzsek előzönlötték azt a területet, amelyet később Angliának (Angolország) neveztek el, és elűzték az őslakó keltákat Skóciába, Írországra, Walesbe és Cornwallba. Nyelvi szempontból a vereség megsemmisítő volt; az angolban gyakorlatilag nincs nyoma a kelta nyelvnek. A vikingek a kilencediktől a tizenegyedik századig özönlötték el az országot, ám nyelvük, az ónorvég, eléggé hasonló volt az angolszászhoz ahhoz, hogy az akkori nyelv, az óangol, eltekintve a sok kölcsönszótól, ne változzék meg nagyon.

1066-ban Hódító Vilmos megszállta Britanniát, és magával hozta a francia nyelv normann dialektusát, mely hamarosan az uralkodó osztály nyelve lett. Amikor nem sokkal 1200 után az angol-normann királyság uralkodója, János király elveszítette Normandiát, az angol újra Anglia kizárólagos nyelve lett, bár a francia hatása nagyon erős maradt, és a mai napig több ezer szóalakban és nyelvtani fordulatban megfigyelhető. Ez a latin eredetű szókinccs...”

Mi van akkor, ha még tovább megyünk vissza az időben? Az angelek és a szászok nyelve nem a semmiből származott; az ősgermánból fejlődtek ki, annak a törzsnek a nyelvéből, amely Kr. e. első évezredben Észak-Európa nagy részét megszállta. A törzs nyugati ága több csoportra vált szét, ezekből származott nemcsak az angolszász, hanem a német és sarjádéka, a jiddis, valamint a holland és oldalága, az afrikaans. Az északi ág Skandináviában telepedett meg, és itt alakult ki a svéd, a dán, a norvég és az izlandi. A szókinccsbeli hason-

lóságok ezekben a nyelvekben azonnal láthatók, és nyelvtanukban is sok az átfedés, például az *-ed* múlt idejű végződés.

A germán törzsek ősei nem hagytak maguk után tiszta nyomokat az írásos történelemben vagy a régészeti leletekben. Ám nagyon világos és különleges nyomot hagytak azokon a területeken, amelyeket elfoglaltak. A nyomot Sir William Jones, az Indiában szolgáló brit bíró fedezte fel 1786-ban, és a felfedezés a tudományos kutatás legkülönlegesebb példájává vált. Jones a már régen halott *szanszkrit* nyelv tanulmányozásába kezdett, és a következőket jegyezte meg:

„A szanszkrit nyelv, bármennyire is ősrégi, csodálatos szerkezettel rendelkezik; tökéletesebb, mint a görög, gazdagabb, mint a latin, és választékosabb, kifinomultabb, mint bármelyikük, ugyanakkor sokkal nagyobb rokonságot mutat mindkettővel, mind az igék gyökereiben, mind a nyelvtani formákban, mint ami csupán a véletlen műve lehetett volna; valójában olyan erős ez a rokonság, hogy egyetlen filológus sem vizsgálhatja mindhármát anélkül, hogy ne feltételezne mögöttük egy közös forrást, amely talán már nem létezik; hasonló, bár nem annyira erős okok miatt feltételezhetjük, hogy mind a gót (germán), mind pedig a kelta, bár nagyon különböző nyelvekkel keveredtek, ugyanahhoz a forráshoz vezethetők vissza, mint a szanszkrit; valamint az óperzsa is hozzáadható ugyanezen nyelvcsaládhoz...

Példának csak egyet: *bhrater* (szanszkrit), *phrater* (görög), *frater* (latin), *bratre* (ósláv), *brathir* (óír), *brother* (angol), *bá/báty* (magyar).

Ilyen hasonlóságok a szókincsben és a grammatikában rengeteg modern nyelvben megfigyelhetők. A felfedezések hordereje elképesztően nagy. Valamilyen ősi törzs bizonyára elfoglalta majdnem egész Európát, Törökországot, Iránt, Afganisztánt, Pakisztánt, Észak-Indiát, Nyugat-Oroszországot és Kína bizonyos részeit... [De] még ma sem tudja senki igazán, kik voltak az indoeurópaiak... Az *árja* szó az indoeurópai népekkel társult, [míg más] régészek a dél-oroszországi sztyeppéken i. e. 3500 körül virágzó kurgán kultúrával rokonították...

Colin Renfrew mellett érvel, hogy az indoeurópai hatalomátvétel „nem a harci szekér, hanem a bölcső győzelme volt... Az indoeurópaiak i. e. 7000 körül Anatóliában éltek a Termékeny Félhold oldalában, és ők voltak az első földművesek... A földnek egyre több ember megélhetését kellett biztosítania, és a gazdálkodók szaporodó leszármazottjainak egyre több termőföldre volt szükségük.” És miután a *honfoglalás a világtörténelem során permanens folyamat*, „ennek a szomszédos gyűjtögető/vadászó törzsek esnek áldozatul, illetve beolvadnak a hódítók közé; ily módon Írországot, valamint Skandináviát i. e. 2500 körül érték el”. „A genetikusok nemrég felfedezték, hogy a gének egy bizonyos csoportja a mai Törökországban élő emberekben koncentrálódott, és a koncentrált előfordulás fokozatosan gyengül, ahogyan a Balká-

non keresztül Észak-Európa felé haladunk” (Cavallo-Sforza 1988). Még napjainkban is heves vita folyik arról, hogy ezek a népek valóban indoeurópaiak voltak-e, és „hogy hasonló módon kerültek-e Iránba, Indiába és Kinába... A legtöbb más emberi nyelvet is hasonló módon lehet közvetlen leszármazású törzsekbe csoportosítani, és ezek a nyelvek is mind meglepően sikeres ősi földműves, hódító, felfedező, vagy nomád törzsekhez vezethetők vissza... [nosztratikus nyelv]”.

„A feltételezett genetikai/nyelvi családfa ágai arra szolgálhatnak, hogy felrajzolják a homo sapiens sapiens történetét, kezdve az afrikai populációtól, melybe a feltételezések szerint a mitokondriális Éva fejlődött ki 200 000 évvel ezelőtt, az Afrikából induló, 100 000 évvel ezelőtti elvándorlásokig, melynek során benépesült a Közel-Kelet, Európa és Ázsia, egészen az utóbbi 50 000 évig, amikor a vándorlók eljutottak Ausztráliába, az Indiai- és a Csendes-óceán szigeteire és az amerikai földrészre”.

„Ami a nyelvi ösztönt illeti, a gének és a nyelvek közötti korreláció véletlen egybeesés... csak a szupertörzsek és a bennszülött fajok szintjén mérhető... Az ember a szavakat csak valamilyen határig tudja visszanyomozni az időben... A legtöbb nyelvész úgy véli, hogy 10000 év után semmilyen nyoma nem marad meg egy nyelvnek a leszármazottakban... Ezért különösen kétséges, hogy valaki a mai nyelvek közös ősi fennmaradt nyomait megtalálja...” (Renfrew 1989).

„A nyelveket azok a gyermekek tartják fenn, akik megtanulják őket. Amikor a nyelvészek azt látják, hogy egy nyelvet már csak felnőttek beszélnek, akkor az a nyelv halálra van ítélve... Csak mintegy 600 nyelvről mondható, hogy viszonylag biztonságban van, egyszerűen a beszélőik aránylag nagy száma miatt; mondjuk minimum 100 000 beszélő (bár ez még rövid távon sem garantálja a fennmaradást), és még ez az optimista feltételezés is azt mutatja, hogy 3600 és 5400 közé tehető azon nyelvek száma – az összes nyelvek 90%-a –, amelyeket a következő évszázadban kihalás fenyeget” (Krauss, idézi Pinker 1999). „A nyelvek kihalását okozhatja beszélőik élőhelyének pusztulása, népiirtás, kieroszakolt asszimiláció, az asszimilációt elősegítő nevelés, demográfiai csökkenés, valamint az elektronikus média összehangolt támadása is, amelyet Krauss »kulturális ideggáznak« nevez... A nyelvi különbség halálos megosztottság forrása lehet, és ha egy generáció mellett dönt, hogy inkább a többség nyelvét választja, mely cserébe gazdasági és társadalmi előmenetelt kínál, akkor van-e joga valamilyen külső erőnek arra kényszeríteni őket, hogy ne tegyék, csupán csak azért, mert szerintük az ősi nyelv megtartása kellemes dolog?”

Félő azonban, hogy a nyelv elvesztése nem csupán *kellemetlen dolog*, hanem többek között az öröklött kultúra, hagyomány és vele együtt a személyiség elvesztésével is jár. Hiszen „az antropológia és a humán evolúciós biológia számára a nyelvek a faj történetét és földrajzát követik nyomon, és egy nyelv kihalása... olyan lehet, mint egy történelmi dokumen-

tumokkal teli könyvtár leégése vagy egy törzs utolsó fájának kihalása.” „A nyelv olyan közeg, melytől sohasem választható el a kultúra verselése, irodalma és éneke” (Krauss, idézi Pinker 1999).

Az *etimológia* (*etümosz* [görög]: való, igaz, eredeti + *logosz*: beszéd, szó, *bölcsesség*, a világot/természetet átható értelem, az Ige) a szavak történetének tudománya. Elsősorban azokat a szavakat vizsgálja, amelyek eredetéről ismereteink hiányosak, és mindössze feltevésekre vagyunk utalva. Egyszer a szó értelmi, másszor formai (elő)története vagy egyik nyelvről a másikra történő átterjedése lehet kérdéses. Egy-egy szó nyelvészeti felderítése sokszor csak több más szó eredetének megfigyeltése, hangtani, grammatikai sajátosságainak vagy történelmi jelentésváltozásainak, más nyelvből történő kölcsönzésének követése útján közelíthető meg. Az etimológia tehát olyan eljárásnak tekinthető, amely „a lingvisztika különböző módszereit veszi igénybe egy adott szó történeti összefüggéseinek megismeréséhez” (Durkin 2009).

Az etimológiának, mint tudománynak bővebb taglalásába e helyt nem bonyolódhatunk, miután az egyrészt nem feladatunk, másrészt ismereteink is szerényebbek annál. A nyelvek eredetét illetően ismét a *Genezisre* utalunk, amennyiben a benne szereplő kettősségnek (a Babel előtti közös ősn nyelv, szemben a genuin több törzsi nyelv) vitája még nem ért véget, a kérdésben az arra érdemes nyelvészek napjainkig sem jutottak egyértelműen dűlőre. Jelen lehetőségeink annyit engednek, hogy felidézünk orvosi nyelvünk szavainak útját, annak bizonyosságául, hogy többségükben a protoindoeurópai ősn nyelv szanszkrit/hettita > görög > kelta/latin ágának származékai, és szóljunk az etimológia mai módszertáráról.

A *sanzskrit* óind (samskrtam) az ókori India irodalmi és a hindu vallás liturgikus nyelve volt. Írása a dévanágari (istenvárosi) nevű betűírás, mely a Kr. e. I. évezred körül a föníciai ábécéből származik. A hagyományos írás lesimított pálmalevelekre történt, amelyeket hosszúkás könyv alakban fűztek össze (Fodor 1999).

Az *ógörög* nyelv kialakulására maradandó hatással valószínűleg a kis-ázsiai prehellén (indoeurópai/anatóliai) lakosság nyelve volt, az első írásbeliség (lásd lineáris B), valamint a műkénéi kultúra (agyagtáblák) is innen származik. A VIII–VI. század mediterráneumi gyarmatosítása kapcsán a föníciai (észak-sémi) alfabetikum terjedt el. A különböző nyelvjárásokat (dór, aiol, ion) a továbbiakban *acháj* néven foglalták össze.

A *latin* írás (az átmeneti kelta behatást követően) a görög alfabetikát követte valószínűleg etruszk közvetítés révén, az előbbiből kettős mássalhangzót (*x*) is átvéve. Irodalmi hagyatéka számunkra elsősorban klasszikus korszakából hasznos, de a nyelv vizsgálatához – a római birodalom kettészakadását (Kr. u. 476) követően – az újlatin nyelvek is forrásul szolgálnak.

Végezetül pedig nézzük meg, hogy az összehasonlító módszerek mellett a protoindoeurópai kultúra milyen további sajátosságait használhatjuk fel a holt nyelvek rekonstruálásához. Hogy a prehisztorikus népek szótárát összeállíthassuk, kultúrájukra kell ablakot nyitni (Fortson 2004). A nyelv nem létezik emberek nélkül, és mindig tükrözi kultúrájukat is. Továbbá az összevetést nemcsak az egyes szavakra, hanem a szövegben betöltött jelentésére és kulturális kapcsolatára is vonatkoztatni kell, hogy a különböző feltevésekben is szerepük lehessen. Az ilyen komparatív jellegű nyelvészeti tanulmányozás egyben hozzásegít a protokultúra felderítéséhez is az előnyelv kutatása mentén.

Az összehasonlító nyelvészet mellett többek között figyelemmel kell lenni az antropológiára, etnológiára, archeológiára, a hasonló mitológiákra, szokásokra, motívumokra, a szociális körülményekre is. Más részről viszont, egy nyelvészeti bizonyítékból nem feltétlenül lehet minden egyébre következtetni. Ennek értelmében, ha például egy kérdés kapcsán a nyelvcsalád egy-két ágában hasonló eredményre jutunk, az még nem jogosít fel arra, hogy azt az egészre érvényesnek tekintsük.

Ezen szempontokra irányulnak László Gyula (1908–1998) régész professzor alábbi gondolatai: „mihelyt [a nyelvész] történeti következtetésekre jut – tehát például őstörténetet szerkeszt egybe – ...a történészek, régészek utcájába jut.” Ugyanakkor „ha a nyelvészek nem irányították volna az obigorokra az embertan kutatóinak figyelmét, maguktól soha nem keresték volna ott elődeinket, rokonainkat.” Viszont: „a nyelvtani elemek (például az igeragozás) a legszívósabbak egy-egy nyelv életében.” Jókait idézve pedig: „csak azt mondhatom, a magyarok nyelve mindig magyar volt!”

UTÓSZÓ A fenti összeállítás a szerkesztőség felkérésére írt tanulmány. Számos idézetével mindössze a betűk/szavak/nyelvek kultúrtörténeti áttekintését szolgálhatja. A további részleteket illetően a nyelvtudományi szakirodalomra utalunk.

IRODALOM

- Bárczi Géza 1932. *A pesti nyelv*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Bősze P. 2009. Gondolatok a nyelvről és a magyar nyelvről: ahogy az orvos látja. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Cavalli-Sforza L. L. – Piazza A. – Menozzi P. – Mountain J. 1988. Reconstruction of Human Evolution: Bringing together of Genetic, Archeological and Linguistic Data. *Proc Nat Acad Sci* 85: 6002.
- Dante A. 1962. A nép nyelvén való ékesszólásról. Fordította: Mezey László. In: *Dante összes művei*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Durkin Ph. 2009. *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford Univ. Press, Oxford.
- Ebner F. 1995. *A szó és a szellemi valóságok – Pneumatológiai töredékek*. Fordította: Hidas Zoltán. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Eco U. 1998. *A tökéletes nyelv keresése*. Fordította: Gál Judit és Kelemen János. Atlantisz, Budapest.

- Fodor I. (szerk.) 1999. *A világ nyelvei*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Forston B. W. 2004. *Indo-European Language and Culture*. Wiley-Blackwell, Chichester.
- Gadamer H. G. 1984. *Igazság és módszer*. Fordította: Bonyhai Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gooch P. W. 1996. *Reflections on Jesus and Socrates*. Yale University Press, New Haven, London.
- Hegedüs J. 1966. *A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hérodotosz történeti könyvei I.* 1892. Fordította: Geréb József. MTA, Budapest.
- Joós E. 1994. *Isten és lét – Körséta Heidegger, Kierkegaard, Nietzsche és más filozófusok társaságában*. Sylvester János Könyvtár, Sárvár.
- László Gyula 1981. *Őstörténetünk*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Leibniz G. W. 1930. A szókról. In: *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*. Fordította: Dr. Rácz Lajos. MTA, Budapest.
- Lozsádi K. 2006. *Etymologia Medica – Orvosi szótörténeti tár*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Magyar L. A. 2009. Az európai orvosi nyelv története. In: Bősze Péter: *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Makkay J. 1998. *Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete*. Budapest.
- Merleau-Ponty M. 1969. *La prose du monde*. Gallimard, Paris.
- Nyíri K. – Szécsi G. (szerk.) 1998. *Szóbeliség és írásbeliség*. Áron Kiadó, Budapest.
- Pinker S. 1999. *A nyelvi őstön*. Fordította: Bócz András. Typotex Kiadó, Budapest.
- Platón: *Kratülosz*. 2008. Szabó Árpád fordítását átdolgozta: Horváth Judit. Atlantisz, Budapest.
- Platón: *Phaidrosz*. 2005. Kövendi Dénes fordítását átdolgozta: Simon Attila. Atlantisz, Budapest.
- Plesu A. 2000. *A madarak nyelve*. Fordította: Horváth Andor. Jelenkor, Pécs.
- Plinius Secundus: *Historia naturalis*. Liber VII. 1989. Harvard University Press, Cambridge.
- Powell B. B. 1991. *Homer and the Origin of the Greek Alphabet*. Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Renfrew C. 1989. Models of Change in Language and Archeology. *Transactions of the Philological Society* 87: 103.
- Renfrew C. 1989. Before Babel: Speculations on the Origins of Linguistic Diversity. *Cambridge Archeological Journal* 1: 3.
- Sacks D. 2003. *The Alphabet*. Arrow Books, Berkshire.
- Santarcangeli P. 1971. *A betűk mágiája*. Fordította: Lator László. Európa Kiadó, Budapest.
- Scheiber S. 1937. *Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről*. Budapest.
- Steiner G. 2005. A nyelv és a gnózis. In: *Bábel után I*. Fordította: Bart István. Corvina Kiadó, Budapest.
- Szent Biblia*. Fordította: Károli Gáspár. É. n.
- Tarján T. 1993. Alfa és omega. In: „...mennyre hátra van még az ember”. ELTE, Budapest.
- Varro Terentius: *De Lingua Latina*. Liber VII. 1999. Harvard University Press, Cambridge.
- von Humboldt W. 1985. A nyelvek összehasonlító tanulmányozása a nyelvi fejlődés különböző korszakaival összefüggésben. In: *Válogatott írásai*. Fordította: Rajnai László. Európa Kiadó, Budapest.
- Wilamowitz-Moellendorff U. von 1931–32. *Der Glaube der Hellenen I–II*. Weidman, Berlin.

Emberfejű bikaszobor a szíriai Tell Brakból Kr. e. 2000 körül (D&J Oates, *Cambr Archeol J* 1:131, 1989)